RESEARCH FRONT
Multidisciplinary Peer Reviewed International Journal

ISSN
(Online) 2320 – 6446
(Print) 2320 – 8341

सामाजिक परिवर्तनातून राष्ट्रीय विकास : विकसित भारत २०४७ चे ध्येय साकार करण्यात बार्टी संस्थेची भूमिका

जीवन एकनाथ गायकवाड
संशोधक विद्यार्थी
अखिल भारतीय मराठा शिक्षण परिषदेचे,
श्री. शाहू मंदिर महाविद्यालय, पर्वती, पुणे – 411009
ई.मेल. : jegaikwad2020@gmail.com

डॉ. राणी सोमनाथ शितोळे
संशोधन मार्गदर्शक आणि प्राध्यापक, संशोधन केंद्र,
अखिल भारतीय मराठा शिक्षण परिषदेचे,
श्री शाहू मंदिर महाविद्यालय, पर्वती, पुणे - 411009
ई.मेल. : shitolerani1@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19394656

सारांश:

विकसित भारत २०४७ च्या ध्येय पूर्तीच्या राष्ट्रीय दृष्टिकोनातून योगदान आणि सामाजिक न्यायाला चालना देण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन आणि प्रशिक्षण संस्थेची (बार्टी) परिवर्तनकारी भूमिका महत्वाची आहे. महाराष्ट्र सरकारने स्थापन केलेली बार्टी अनुसूचित जाती आणि इतर उपेक्षित समुदायांना संशोधन, कौशल्य विकास, शैक्षणिक समर्थन आणि विविध सामाजिक धोरणे सक्षम करण्यासाठी एक प्रमुख संस्थात्मक यंत्रणा म्हणून कार्य करते. भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अभिप्रेत असणारी स्वातंत्र्य, समानता, बंधुता आणि सामाजिक न्याय या चिरस्थायी तत्वांवर रुजलेली ही संस्था शिक्षण, रोजगार, उद्योजकता आणि स्पर्धात्मक परीक्षांमध्ये अनुसूचित जातींतील वंचित घटकांना प्राधान्य देवून ऐतिहासिक असमानता दूर करण्याचा प्रयत्न करते. संबधित अभ्यास भारताच्या दीर्घकालीन विकासात्मक चौकटी, विकसित भारत २०४७ च्या संदर्भात बार्टीच्या उपक्रमांचे विश्लेषण करतो, जो स्वातंत्र्याच्या शताब्दीपर्यंत विकसित, समावेशक आणि समतापूर्ण राष्ट्राची कल्पना करतो. मानवी भांडवल मजबूत करून, पुराव्यावर आधारित धोरणात्मक संशोधनाला प्रोत्साहन देऊन आणि वंचित गटांमध्ये नेतृत्व वाढवून, बार्टी समावेशक वाढ आणि समताधिष्टीत सहभागी विकासात दूरगामी अनुकूल परिणाम करणारे योगदान देते. सामाजिक-आर्थिक गतिशीलता आणि प्रशासन सहभाग तसेच बार्टीच्या कार्यक्रमांचा प्रभाव मूल्यांकन करण्यासाठी धोरणात्मक कागदपत्रे, संस्थात्मक अहवाल आणि दुय्यम साहित्यावर अवलंबून राहून हा पेपर गुणात्मक संशोधन दृष्टिकोन स्वीकारतो. शिवाय, बार्टी सामाजिक सुधारणांसाठी एक उत्प्रेरक म्हणून कसे काम करते हे संशोधनात अधोरेखित केले आहे. लक्ष्यित क्षमता-निर्मिती करण्यासाठी दुर्लक्षित समुदायांचे प्रतिनिधित्व केल्याशिवाय समावेशक विकास साध्य करता येत नाही असा युक्तिवाद यामध्ये केला आहे. निष्कर्षांवरून असे सूचित होते की, बार्टी राष्ट्रीय विकास उद्दिष्टांशी सामाजिक सक्षमीकरणामध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते, ज्यामुळे न्याय्य आणि लोकशाही समाजाचा पाया मजबूत होतो. शेवटी, शाश्वत आणि समावेशक राष्ट्र-निर्माण धोरणांद्वारे विकसित भारत २०४७ च्या व्यापक आकांक्षा साकार करण्यासाठी बार्टी संस्था महत्वपूर्ण आहे.

मुख्य शब्द : बार्टी, सामाजिक सक्षमीकरण, विकसित भारत २०४७, मानवी भांडवल, सामाजिक गतिशीलता

प्रस्तावना:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन आणि प्रशिक्षण संस्था (बार्टी) ही महाराष्ट्र सरकारने सामाजिक न्याय आणि विशेष सहाय्य विभागांतर्गत सामाजिक न्याय आणि समानतेला प्रोत्साहन देण्याच्या उद्देशाने स्थापन केलेली एक स्वायत्त संस्था आहे. तिचे नाव भारतीय संविधानाचे शिल्पकार आणि उपेक्षित समुदायांच्या हक्कांचे समर्थक

भारतरत्न डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांच्या नावाशी जोडले गेले आहे. ही संस्था प्रामुख्याने सामाजिक आणि आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटांतील अनुसूचित जातींचे सक्षमीकरणासाठी काम करते. बार्टी संस्था सामाजिक असमानता, शिक्षण, आर्थिक विकास आणि सार्वजनिक धोरणाशी संबंधित मुद्द्यांवर संशोधन करते. वंचित पार्श्वभूमीतील तरुणांमध्ये कौशल्ये वाढविण्यासाठी आणि रोजगारक्षमता सुधारण्यासाठी प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करते. यु.पी.एस.सी., एम.पी.एस.सी., झी., नीट, बँक, रेल्वे, पोलीस भारती यांसारख्या स्पर्धात्मक परीक्षांसाठी प्रशिक्षण सुविधा देते तसेच नागरी सेवांमध्ये अधिक प्रतिनिधित्वाच्या संधी निर्माण करते. उच्च शिक्षणाला पाठिंबा देण्यासाठी संस्था पात्र विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती, फेलोशिप आणि आर्थिक सहाय्य प्रदान करते. विनामूल्य स्वयंरोजगार प्रशिक्षण शिबिरांच्या माध्यमातून स्वावलंबन आणि आर्थिक स्वातंत्र्याला प्रोत्साहन देण्यासाठी उद्योजकता विकासाला प्रोत्साहन देते. संविधान कक्षाच्या माध्यमातून बार्टी स्वातंत्र्य, समानता, बंधुता आणि न्याय यासारख्या संवैधानिक मूल्यांबद्दल जागरूकता पसरवते ज्या माध्यमातून सामाजिक सलोखा, एकसंघ भारत, लोकशाही मुल्ये समृद्ध होताना दिसतात. ही संस्था उपेक्षित समुदायांमध्ये आत्मविश्वास आणि नेतृत्व निर्माण करण्यात सक्षम असून विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून समाजातील सामाजिक, शैक्षणिक आणि आर्थिक विषमता कमी करण्याचे उद्दिष्ट पूर्ण करताना दिसते. बार्टी सर्वसमावेशक आणि शाश्वत विकासात योगदान देते. तिची उद्दिष्टे विकसित भारत २०४७ च्या राष्ट्रीय दृष्टिकोनाशी मिळतेजुळते आहेत, जी स्वातंत्र्याच्या शताब्दीपर्यंत भारताला विकसित राष्ट्रात रूपांतरित करण्यास महत्वाची ठरतात. विकसित भारत २०४७ चे ध्येय सत्यात उतरविण्यासाठी समावेशक वाढ, सामाजिक सक्षमीकरण आणि मानवी भांडवल विकासावर भर देणे गरजेचे आहे. विकास प्रक्रियेत उपेक्षित घटकांचा सक्रिय सहभाग सुनिश्चित करून बार्टी या दृष्टिकोनाचे समर्थन करते. सर्व नागरिकांसाठी समान संधींना प्रोत्साहन देऊन ते लोकशाहीचा पाया मजबूत करते. संस्थेचे पुराव्यावर आधारित संशोधन धोरणनिर्मिती करण्यास योगदान देते. तिचे कौशल्य विकास कार्यक्रम सक्षम आणि कार्यक्षम मनुष्यबळ तयार करण्यास मदत करते. तरुणांना सक्षम करून, ते सामाजिक गतिशीलता आणि आर्थिक सहभाग वाढवते. बार्टीचे कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या समतापूर्ण समाजाचा दृष्टिकोन प्रतिबिंबित करते. विकास काही मोजक्या लोकांपुरता मर्यादित नसून समाजाच्या प्रत्येक घटकाला त्याचा समान फायदा मिळाला पाहिजे याची खात्री बार्टी संस्था करते. शिक्षण, जागरूकता आणि सामाजिक, शैक्षणिक आणि आर्थिक सक्षमीकरणाद्वारे, बार्टी राष्ट्र उभारणीत परिवर्तनकारी भूमिका बजावते. म्हणूनच, विकसित भारत २०४७ चे उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी आणि न्याय्य, समावेशक आणि विकसित भारताच्या उभारणीसाठी ही संस्था महत्त्वपूर्ण योगदान देणारी आहे.

उद्दिष्टे:

१. विकसित भारत २०४७ च्या संदर्भात बार्टीच्या संस्थात्मक प्रशासकीय दृष्टिकोनाचे परीक्षण करणे. जे समावेशक आणि शाश्वत राष्ट्रीय विकासाशी कसे जुळतात याचे विश्लेषण करतील व विकसित भारत २०४७ चे ध्येय साध्य करण्यासाठी बार्टी संस्थेची भूमिका महत्वाची असल्याचे अधोरेखित करतील.

२. विकसित भारतासाठी सामाजिक न्याय मजबूत करण्यात बार्टीच्या भूमिकेचे विश्लेषण करणे. जेणेकरून जाती-आधारित आणि सामाजिक-आर्थिक असमानता कशी कमी करते याचे मूल्यांकन होईल. जे समानता आणि संवैधानिक जागरूकता वाढवणाऱ्या कार्यक्रमांचे परीक्षण करते. संशोधन सामाजिक न्याय उपक्रमांना लोकशाही बळकटीकरणाशी जोडते. विकसित राष्ट्राच्या दर्जासाठी सामाजिक सुसंवाद हा पाया आहे.

३. कौशल्य विकास वाढ कार्यक्रमांद्वारे मानवी भांडवल विकासाचा अभ्यास करणे. हे उद्दिष्ट प्रशिक्षण आणि रोजगारक्षमतेच्या उपक्रमांवर केंद्रित आहे. कौशल्य विकास भविष्यातील आर्थिक आव्हानांसाठी दुर्लक्षित तरुणांना संधी निर्माण करते. हे संशोधन २०४७ च्या आर्थिक वाढीच्या उद्दिष्टांशी कामगार कार्यक्षमतेला जोडते. विकसित भारताच्या भविष्यातील दृष्टिकोनात मानवी भांडवल केंद्रस्थानी आहे.

४. नेतृत्व निर्मितीचे मूल्यांकन करणे. नागरी सेवांमध्ये प्रतिनिधित्व वाढविण्यात बार्टीच्या भूमिकेचे मूल्यांकन करणे. प्रशिक्षण कार्यक्रम प्रशासकीय नेतृत्व तयार करते. उपेक्षित गटांच्या धोरणनिर्मितीमध्ये सहभागावर भर देते. २०४७ पर्यंत समतापूर्ण विकसित भारतासाठी असे नेतृत्व महत्त्वाचे आहे.

५. शिष्यवृत्तीद्वारे शैक्षणिक सक्षमीकरणाचे मूल्यांकन करणे. उच्च शिक्षणासाठी प्रदान केलेल्या आर्थिक सहाय्यामुळे उच्च शैक्षणिक प्रवेश दीर्घकालीन सामाजिक-आर्थिक गतिशीलता सुनिश्चित करतात. संशोधन शिष्यवृत्तीमुळे शैक्षणिक सक्षमीकरण, नवोपक्रम आणि संशोधन वृत्ती वृद्धींगत होते. शिक्षणाला विकसित राष्ट्रांचा कणा मानले जाते. त्यामुळे सक्षम सुशिक्षित विद्यार्थी उद्या विकसित भारताला आकार देणार आहेत.

६. आत्मनिर्भरतेसाठी उद्योजकता विकासाचे विश्लेषण करणे. हे उद्दिष्ट स्वयंरोजगार आणि स्टार्टअप्सना प्रोत्साहन देणाऱ्या उपक्रमांचा शोध घेते. भारताच्या विस्तारणाऱ्या अर्थव्यवस्थेत समावेशक सहभागावर भर दिला जाणार आहे. २०४७ च्या विकास लक्ष्यांसाठी उद्योजकता विकास होण्यासाठी सर्व घटकांचा समावेश आवश्यक आहे.

७. सामाजिक-आर्थिक गतिशीलतेवर बार्टीचा प्रभाव पाहणे. उत्पन्न, रोजगार आणि सामाजिक स्थितीत सुधारणांचा अभ्यास, दीर्घकालीन सक्षमीकरण, सर्व घटकांची समावेशक प्रगती, संतुलित विकास घडवून आणण्यासाठी बार्टी महत्वाची आहे. २०४७ पर्यंत वंचित समुदाय मागे राहणार नाही याची खात्री बार्टी संस्थेच्या माध्यमातून होते.

८. संवैधानिक मूल्य आणि बार्टीची भूमिका तपासणे. हे उद्दिष्ट स्वातंत्र्य, समानता आणि बंधुत्वाला प्रोत्साहन देणाऱ्या बार्टीच्या उपक्रमांचा अभ्यास करते. जबाबदार नागरिकत्व निर्माण करण्यात बार्टीच्या भूमिका ही संवैधानिक जागरूकतेच्या लोकशाही स्थिरतेशी जोडते. राष्ट्रीय प्रगतीसाठी सामाजिक एकता आवश्यक आहे जी भारतीय संविधानाच्या मूल्यांशी निगडीत आहे.

९. भविष्यातील आव्हाने आणि बार्टी प्रशासनातील धोरणात्मक सुधारणा ओळखणे. बार्टी संस्था आर्थिक, प्रशासकीय आणि संरचनात्मक आव्हानांचा अभ्यास करते. नाविन्यपूर्ण संशोधन स्केलेबिलिटीसाठी सुधारणा सुचविते, दीर्घकालीन राष्ट्रीय उद्दिष्ट परिपूर्ती करण्यासाठी संस्थात्मक बळकटीकरण करते. बार्टी भविष्यातील मागण्या, आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी आणि विकसित भारत २०४७ च्या प्राप्तीला प्रशासकीय यंत्रणेची जोड देते. याबाबत माहिती घेणे उपयुक्त आहे.

व्याप्ती:

या अभ्यासात बार्टीची संघटनात्मक रचना, उद्दिष्टे आणि कार्यप्रणाली बाबत माहिती घेण्यात आली आहे. हे संशोधन अनुसूचित जाती आणि उपेक्षित समुदायांसाठी बार्टीच्या उपक्रमांवर केंद्रित आहे, तसेच बार्टी संस्था विकसित भारत २०४७ चा आधारस्तंभ म्हणून सामाजिक असमानता कशी कमी करतात आणि समान संधी कशा वाढवतात याबाबत समावेशक वाढीचे विश्लेषण करणे आहे. हे २०४७ पर्यंत जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक कार्यबल तयार करणे, शैक्षणिक सक्षमीकरण, समावेशक नेतृत्वाला मजबूत करणे, लोकशाही टिकविणे, उद्योजकता आणि आर्थिक स्वावलंबन, शाश्वत राष्ट्रीय विकास, धोरणात्मक नियोजन, पुराव्यासह संशोधन, अनुकूल सामाजिक गतिशीलता, संवैधानिक मूल्ये आणि सामाजिक सौहार्द यांचा प्रचार, कौशल्याधारित उपक्रम, भविष्यकालीन धोरणात्मक शिफारसी यांवर प्रतिबिंबीत आहे. संशोधनाची व्याप्ती प्रामुख्याने विकसित भारत २०४७ या राष्ट्रीय संकल्पनेच्या उद्दिष्टांचा आणि सामाजिक-आर्थिक विकासाशी असलेल्या तिच्या संबंधांचा अभ्यास करण्यावर केंद्रित आहे. सामाजिक परिवर्तन हे शिक्षण, कौशल्यविकास, आर्थिक सक्षमीकरण आणि सामाजिक न्याय यांच्या

माध्यमातून राष्ट्रीय विकासाला कसे गती देते, याचे विश्लेषण या संशोधनात करण्यात आले आहे. तसेच Dr. Babasaheb Ambedkar Research and Training Institute (बार्टी) संस्थेच्या विविध शैक्षणिक, प्रशिक्षण व सक्षमीकरण योजनांचा अनुसूचित जाती व वंचित घटकांच्या प्रगतीवर झालेला परिणाम तपासण्यात येईल. या माध्यमातून बार्टी संस्थेचे कार्य विकसित भारत २०४७ या ध्येयाशी कशा प्रकारे जोडलेले आहे, हे स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. संशोधनाची मर्यादा प्रामुख्याने महाराष्ट्र राज्यातील बार्टीच्या कार्यक्षेत्रापुरती मर्यादित आहे.

कार्यपद्धती:

विकसित भारत २०४७ च्या दृष्टिकोनातून बार्टीची भूमिका समजून घेण्यासाठी गुणात्मक आणि वर्णनात्मक संशोधन दृष्टिकोनाचा अवलंब करण्यात आला आहे. ही माहिती प्रामुख्याने सरकारी अहवाल, धोरणात्मक दस्तऐवज, संस्थात्मक प्रकाशने, संशोधन लेख आणि बार्टी आणि संबंधित सामाजिक न्याय विभागांच्या अधिकृत वेबसाइटसह दुय्यम डेटा स्रोतांच्या आधारे घेण्यात आली आहे. सामाजिक न्याय, सक्षमीकरण कार्यक्रम आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या तत्वज्ञानावरील शैक्षणिक अभ्यास, बार्टीचे वार्षिक अहवाल, कौशल्य विकास कार्यक्रम डेटा, शिष्यवृत्ती योजना आणि स्पर्धात्मक परीक्षा प्रशिक्षण रेकॉर्ड लेख आणि अहवालांचे पुनरावलोकन करण्यात आले आहे.

माहितीचे संकलन आणि विश्लेषण :

बार्टी संस्थेची स्थापना २००८ मध्ये महाराष्ट्रातील समानता, सामाजिक न्याय आणि उपेक्षित समुदायांच्या उन्नतीसाठी करण्यात आली आहे. तिचा कार्यभार विकसित भारत २०४७ च्या व्हिजनशी सुसंगत आहे, ज्याच्या माध्यमातून समावेशक विकास आणि सामाजिक समतेवर भर दिला जातो. संशोधन, प्रशिक्षण, विविध योजनांचे परीक्षण, लोकशाही समृद्ध करणे, ऐतिहासिकदृष्ट्या वगळलेल्या गटांसाठी संधी वाढविणे, असमानता कमी करून मानवी भांडवलाला चालना देणे जे राष्ट्रीय उद्दिष्टांना समर्थन देते. ही उद्दिष्टे विकसित भारत २०४७ च्या उद्धीष्टांशी निगडीत आहेत.[१] बार्टी संस्थेचे विविध कौशल्य प्रशिक्षण कार्यक्रम अनुसूचित जातीच्या तरुणांना रोजगारक्षमता

प्राप्त करण्यासाठी आवश्यक असणारी कौशल्ये आणि तांत्रिक क्षमतांनी सुसज्ज करतात. हे सक्षमीकरण विकसित भारत २०४७ च्या कार्यक्षम मनुष्यबळ निर्मितीत आणि आर्थिक उत्पादकतेवर भर देण्यास थेट समर्थन देते. कुशल तरुण उपलब्ध झाल्यास राष्ट्रीय जी.डी.पी. मध्ये वाढ तसेच अधिक उत्पादन वाढीबरोबर नाविन्यपूर्ण नवोपक्रमात योगदान देतात, जे २०४७ पर्यंत विकसित अर्थव्यवस्थेसाठी आवश्यक आहे. उपेक्षित, वंचित गटातील लोकसंख्येमध्ये कार्यक्षम मानवी भांडवल वाढल्याने भविष्यातील आर्थिक प्रगतीला चालना देणाऱ्या क्षेत्रांमध्ये त्यांचा सहभाग वाढतो जो राष्ट्रीय प्रगतीस जोडला जातो. म्हणूनच, कौशल्य उपक्रम राष्ट्रीय दृष्टिकोनाच्या समावेशक विकास लक्ष्यांना कार्यान्वित करण्यास मदत करताना दिसतात.[२] बार्टीमार्फत सामाजिक विषमता आणि धोरणात्मक परिणामांवर संशोधन करण्यात येते, ज्यामुळे कल्याणकारी नियोजनावर त्याचा अनुकूल परिणाम होतो. त्यामुळे सरकारी धोरणे विकसित भारत २०४७ शी समरस होण्यास विशेषतः समावेशक धोरण चौकटी उभारण्यात मदत होते. उपेक्षित गटांना उद्देशून केलेल्या हस्तक्षेपांचे मूल्यांकन करून, बार्टी प्रभावी प्रशासनासाठी कृतीयोग्य धोरणात्मक माहिती प्रदान करते. हे दीर्घकालीन विकासात संस्थात्मक प्रशासकीय योगदान मजबूत करते.[३]

बार्टी संस्थेद्वारे कार्यान्वित जात प्रमाणपत्र पडताळणी माहिती प्रणाली (CCVIS) प्रमाणन प्रक्रियेचे डिजिटलायझेशन करण्यात येते. हे कल्याणकारी लाभांसाठी सुलभता आणि पारदर्शकता वाढवते, विकसित भारत २०४७ च्या डिजिटल प्रशासन वचनबद्धता प्रतिबिंबित करते. नोकरशाहीतील अडथळे कमी करून, प्रगत तंत्रज्ञान उपयोगात आणून असुरक्षित समुदायांना सेवा वितरण करीत आहे. डिजिटल समावेशन विकसित समाजाचा एक मुख्य घटक असलेल्या हक्कांपर्यंत नागरिकांचा समावेश वाढविते. CCVIS हे दाखवते की डिजिटल प्रणाली दीर्घकालीन समता उद्दिष्टांशी कशी जोडली जातात.[४] विकसित भारत २०४७ मध्ये सार्वत्रिक शिक्षण, गरिबी कमी करणे आणि संधींची समान उपलब्धता या गोष्टींचा आराखडा देण्यात आला आहे. ही उद्दिष्टे बार्टीच्या सामाजिक समावेशनाच्या ध्येयाशी जुळतात. बार्टीचे कार्यक्रम राष्ट्रीय विकासात समान सहभाग वाढवून, दुर्लक्षित घटकांमध्ये मानवी क्षमता विकसित करण्यात सहाय्यकारी आहेत. बार्टी राष्ट्रीय स्तरावर समावेशक विकास मार्गांचा विस्तार करण्यासाठी महत्वपूर्ण काम करते.[५] २०४७ पर्यंत भारताचा सर्वांगीण विकास होण्यासाठी, बार्टीचे प्रशिक्षण उपक्रम औद्योगिक आणि सेवा क्षेत्रात योगदान देण्यासाठी तयार असलेल्या कुशल कामगार दलाची निर्मिती करण्यास मदत करतात. जे उच्च-उत्पादक भूमिकांमध्ये उपेक्षित समुदायांचे प्रतिनिधित्व सुनिश्चित करून राष्ट्रीय आर्थिक लक्ष्यांना समर्थन देते. कुशल मानवी भांडवल नवोपक्रम, उद्योजकता आणि वाढीव उत्पादकता वाढवते. आर्थिक विकास उद्दिष्टांशी बार्टीचे उददेश भारताच्या धोरणात्मक विकास मार्गाला बळकटी देतात.[६] सरकारी धोरण चौकटींमध्ये

समावेशक वाढ आणि दर्जा आणि संधींच्या समान प्रवेशाला राष्ट्रीय प्राधान्यक्रम म्हणून महत्त्व दिले जाते. उपेक्षित गटांवर बार्टीचे लक्ष या धोरणात्मक बदलांचे प्रतिबिंब आहे. शिक्षण, कौशल्य विकास आणि नेतृत्व संधींमध्ये प्रवेश सुधारून, बार्टी सामाजिक घटकांमध्ये सहभाग मजबूत करते. विकसित भारत २०४७ चे स्वप्न साध्य करण्यासाठी अशी समावेशकता केंद्रस्थानी आहे. संस्थेचे कार्यक्रम व्यावहारिक दृष्टीने समतापूर्ण विकासाला अग्रेसर करतात.[७] सामाजिक सेवांवरील भारताचा वाढता खर्च (शिक्षण आणि आरोग्यासह) समावेशक कल्याणासाठी वचनबद्धता दर्शवितो. वाढलेली गुंतवणूक बार्टीसारख्या संस्थांचा प्रभाव वाढवते, ज्यामुळे व्यापक सेवा सुनिश्चित होते. हे विकसित भारत २०४७ च्या सार्वत्रिक कल्याण आणि सक्षमीकरणाच्या उद्दिष्टाशी सुसंगत आहे. बार्टीचे कार्य समतापूर्ण सामाजिक संरक्षणाचा विस्तार करण्याच्या या पद्धतशीर प्रयत्नांना पूरक आहे.[८] बार्टीचे उपक्रम ऐतिहासिकदृष्ट्या वंचित समुदायांसाठी संधींचा विस्तार करतात. विकसित भारत २०४७ च्या समतोल विकास उद्दिष्टांमध्ये असमानतेतील प्रगती केंद्रस्थानी आहे. स्वयंरोजगार आणि शिक्षणाची वाढलेली उपलब्धता सामाजिक गतिशीलता वाढवते.[९]

विकसित भारत २०४७ मध्ये तरुणांना कौशल्ये आणि संधी उपलब्ध करून सक्षम करण्यासाठी भारताच्या लोकसंख्याशास्त्रीय लाभांशाचा फायदा घेण्यावर भर देण्यात आला आहे. ज्यामुळे श्रमशक्ती, बचत आणि गुंतवणुक वाढते. बार्टीचे युवा-केंद्रित कार्यक्रम भविष्यातील नेते, नवोदित आणि कुशल व्यावसायिक विकसित करण्यात योगदान देतात. कुशल युवक आर्थिक आणि सामाजिक सहभाग मजबूत करतात. म्हणूनच, लोकसंख्याशास्त्रीय आकांक्षा साध्य करण्यासाठी बार्टीची भूमिका धोरणात्मकदृष्ट्या प्रासंगिक आहे.[१०] नवनवीन शोध लावणाऱ्या संशोधकांना आर्थिक पाठबळ देवून त्यांचा शैक्षणिक आलेख वाढविण्याच्या दृष्टीने बार्टी संशोधकांना पी.एचडी. शिष्यवृत्ती देते. संशोधन क्षमता सुधारणे हे विकसित भारत २०४७ च्या ज्ञान निर्मिती आणि नवोपक्रमावर भर देण्याशी सुसंगत आहे. संशोधन वाढल्याने प्रगतीचे नवी क्षितिजे तयार होतात, नेतृत्व क्षमता वाढते, नवीन शोध देशाच्या विकासात महत्वाचे ठरतात.[११] बार्टीचा मुख्य उददेश दुर्लक्षित गटांचा देशाच्या प्रगतीतील सहभाग वाढविणे आहे. समतापूर्ण आर्थिक दीर्घकालीन समृद्धीला बार्टी समर्थन देते. यामुळे आर्थिक न्याय आणि सक्षमीकरणाशी संबंधित धोरणात्मक विकासाला चालना मिळते. त्यामुळे बार्टी समावेशक आर्थिक परिवर्तनाच्या राष्ट्रीय अजेंडाला बळकटी देते.[१२] बार्टीचे प्रशासन प्रशिक्षण उपक्रम आयोजित करून लाभार्थ्यांना गरिबीच्या चक्रातून बाहेर पडण्यास सक्षम करतात. हे विकसित भारत २०४७ च्या सामाजिक कल्याणावरील लक्षाशी संबंधित आहे. आर्थिक संधीं निर्माण करून त्यासाठी वाढलेले प्रवेश शाश्वत उपजीविकेला समर्थन देते.

संस्थात्मक सक्षमीकरण धोरणे राष्ट्रीय गरिबी कमी करण्याच्या कार्याला बळकटी देतात.[१३] बार्टीचे प्रशासन प्रशिक्षण आणि शिष्यवृत्ती उपक्रमाच्या माध्यमातून उच्च शिक्षण आणि स्पर्धात्मक संधींसाठी वंचित घटकांतील युवक युवतींना स्वावलंबी बनवितात. त्यामुळे विकसित भारतासाठी आवश्यक असलेली साक्षरता आणि कौशल्य पातळी वाढते. दुर्लक्षित विद्यार्थ्यांना लक्ष्य करून, संस्था शैक्षणिक समानता वाढवते. हे राष्ट्रीय मानवी भांडवल बळकटीकरणातील योगदान महत्वाचे आहे.[१४] बार्टीचे कार्यक्रम वंचित घटकांना कल्याण आणि सामाजिक संरक्षणाच्या योजनांचा अधिक प्रभावीपणे उपयोग करण्यास मदत करतात. हे विकसित भारत २०४७ च्या कल्याणकारी संधींमध्ये समान प्रवेशाच्या दृष्टिकोनाला समर्थन देते. सार्वजनिक धोरण आणि संस्थात्मक पाठिंब्यामुळे जीवनमान सुधारते.[१५] स्पर्धा परीक्षांमध्ये बार्टीच्या विद्यार्थ्यांचा टक्का वाढला आहे. अनुसूचित जातीच्या सामाजिक, शैक्षणिक व आर्थिक योजनांचे बेंचमार्क सर्वेक्षण बार्टीमार्फत प्रस्तावित असून त्यादृष्टीने कामकाज सुरु आहे.[१६] अरब अमिराती, कतार, बहरीन, कुवेत व ओमान येथील करिअर संधी व नोकरीसाठी मार्गदर्शन कार्यशाळा नांदेड येथे २८ मार्च २०२६ रोजी घेण्यात आली. यामाध्यमातून वंचित समुदायाला परदेशात नोकरीची संधी उपलब्ध होणार आहे.[१७] सामाजिक सलोखा बळकट करण्यासाठी बार्टीमार्फत विविध समाजसुधारकांच्या कार्याचा गौरव केला जातो.[१८]

निष्कर्ष:

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन आणि प्रशिक्षण संस्था अर्थात बार्टी संस्थेचे कार्यक्रम, उपक्रम विकसित भारत २०४७ च्या व्हिजनला साकार करण्यात महत्त्वपूर्ण योगदान देत आहे व यापुढेही देणार असल्याचे दिसून येते. बार्टी संस्थेचे प्रशासन वंचित, उपेक्षित समुदायांना शिक्षण, कौशल्य विकास आणि नेतृत्व प्रशिक्षण देऊन सामाजिक सक्षमीकरण यशस्वीरित्या करीत आहे, ज्यामुळे देशाच्या विकासात व भारताला जागतिक महासत्ता बनविण्यात कार्यक्षम, कुशल मानवी भांडवल वाढत आहे. बार्टीने केलेल्या संशोधन आणि धोरण अभ्यासांनी राज्य आणि राष्ट्रीय धोरणांना मूर्त स्वरूप प्राप्त झाले आहे. जी सरकारी धोरणे वंचित गटातील समुदायांना जीवनमान उंचावण्यात सहाय्यभूत ठरत आहेत. यावरून असे दिसते की, विकास कार्यक्रम समान आणि प्रभावी आहेत. जिथे सर्व समुदायांना समान संधीची शाश्वती मिळते. बार्टीचे डिजिटल उपक्रम, विशेषतः जात प्रमाणपत्र पडताळणी माहिती प्रणाली (CCVIS), कल्याणकारी योजनांमध्ये पारदर्शकता आणि सुलभता वाढविण्यात संस्थेची विधायक, कार्यक्षम आणि विकसित तंत्रज्ञानातील भूमिका दर्शवितात. ज्यामाध्यमातून वंचित

गटाला शिक्षण व तंत्रज्ञानाची जोड दिली आहे. शिवाय, संस्थेच्या कौशल्य विकास आणि व्यावसायिक प्रशिक्षण कार्यक्रमांनी आर्थिक सहभागासाठी वंचित गटाला मार्ग तयार केले आहेत, ज्यामुळे समावेशक वाढ आणि उत्पादकतेत थेट योगदान दिले जात आहे, जे विकसित भारत २०४७ चे मुख्य उद्दिष्टे आहेत. देशातील सर्व घटकांना समान संधी दिल्यास ही उदिष्टे लवकर पूर्ण होतील जी बार्टीच्या माध्यमातून व्यापक व गतिशील होताना दिसते. संशोधन, शिष्यवृत्ती आणि मार्गदर्शन कार्यक्रमांमध्ये बार्टीच्या प्रयत्नांमुळे भारताची ज्ञान परिसंस्था मजबूत झाली आहे. उपेक्षित समुदायांमधील विद्वान आणि भावी नेत्यांना पोषक वातावरण तयार करून प्रोत्साहन देऊन, संस्था दीर्घकालीन राष्ट्रीय विकासासाठी आवश्यक असलेल्या नवोपक्रम, उद्योजकता आणि नेतृत्व विकासाला समर्थन देते आहे. शैक्षणिक नोंदणीत वाढ, असमानता कमी करणे, सामाजिक संरक्षण, सामाजिक समता परिणाम, विकसित भारत २०४७ च्या व्हिजन पूर्ततेत बार्टीची भूमिका अधिक अधोरेखित करतात. बार्टीचे प्रशासन असुरक्षित, वंचित गटाला सामाजिक-आर्थिक प्रगतीत गती देण्यासाठी नेहमी तत्पर असते. बार्टी संस्थेचे प्रशासन इतर राज्यांसाठी एक प्रतिकृती आहे, ज्या माध्यमातून समान सामाजिक सक्षमीकरण, आर्थिक समावेशन, कार्यक्षम मानवी भांडवल उपलब्धता, राष्ट्रीय उत्पन्न वाढ, विकसित देश म्हणून जागतिक महासत्ता हे ध्येय साध्य करता येईल. एकूणच, बार्टी संस्थेचे प्रशासन केवळ तात्काळ विकासात्मक गरजा पूर्ण करत नाही तर दीर्घकालीन राष्ट्रीय उद्दिष्टांमध्ये धोरणात्मक योगदान देते, ज्यामुळे ते विकसित, समतापूर्ण आणि समावेशक दिशेने होणाऱ्या प्रवासात एक आधारस्तंभ बनते.

समारोप:

बार्टी संस्थेचे प्रशासन विकसित भारत २०४७ च्या व्हिजनला पुढे नेण्यात महत्त्वाची भूमिका दर्शविते. संस्थेने सामाजिक सक्षमीकरण, शिक्षण, कौशल्य विकास आणि धोरण संशोधन प्रभावीपणे केले आहे जेणेकरून एक समावेशक विकास चौकट तयार होईल. उपेक्षित समुदायांना लक्ष्य करून, बार्टी केवळ ऐतिहासिक असमानता दूर करत नाही तर भारताच्या सामाजिक-आर्थिक विकासात सक्रियपणे सहभागी होण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये, ज्ञान आणि आत्मविश्वासाने सर्व समुदायातील व्यक्तींना सुसज्ज करते. डिजिटल प्रशासन, व्यावसायिक प्रशिक्षण आणि संशोधन मार्गदर्शनातील त्याचे उपक्रम पारदर्शकता, जबाबदारी आणि नवोपक्रमांना आणखी बळकटी देतात, जे विकसित राष्ट्राचे महत्त्वाचे घटक आहेत. बार्टीचे योगदान तात्काळ सामाजिक उन्नतीच्या पलीकडे विस्तारते, मानवी भांडवल विकास, असमानता कमी करणे आणि कल्याणकारी कार्यक्रमांमध्ये समान प्रवेश

यासारख्या दीर्घकालीन परिणामांना आकार देते. हे प्रयत्न एकत्रितपणे विकसित भारत २०४७ च्या धोरणात्मक उद्दिष्टांशी जुळतात, जे राष्ट्रीय व्हिजनला मूर्त परिणामात रूपांतरित करण्याची संस्थेची क्षमता प्रतिबिंबित करते. बार्टीचे मॉडेल समावेशक आणि शाश्वत विकास साध्य करण्याचे उद्दिष्ट असलेल्या इतर राज्ये आणि संस्थांसाठी एक प्रतिकृतीयोग्य चौकट प्रदान करते. कौशल्य विकास कार्यक्रमांचा विस्तार करण्यासाठी, ए.आय., हरित तंत्रज्ञान आणि डिजिटल उद्योजकता यासारख्या उदयोन्मुख क्षेत्रांचा समावेश करण्यासाठी व्यावसायिक आणि तांत्रिक प्रशिक्षण व्यापक करण्यास मदत होते, भविष्यातील आर्थिक संधींसाठी दुर्लक्षित तरुणांना तयार करणे, वाढीव संशोधन आणि धोरण एकात्मता आणि सरकारी संस्थांशी सहकार्य मजबूत करण्यास मदत करेल जेणेकरून बार्टीचे संशोधन थेट राष्ट्रीय विकास धोरणांना पूरक आहे. डिजिटल सक्षमीकरणाच्या मदतीने डिजिटल प्लॅटफॉर्मचे प्रमाण वाढेल आणि कल्याणकारी वितरणात सुलभता आणि पारदर्शकता सुधारण्यासाठी ऑनलाइन शिक्षण मॉड्यूल विकसित होईल. शिष्यवृत्ती आणि मार्गदर्शन कार्यक्रम कमी प्रतिनिधित्व असलेल्या समुदायांमधील नवोन्मेषक आणि धोरणकर्त्यांना नवीन संधी देण्यासाठी संशोधन कार्यक्रम वाढविण्यावर भर देते. बार्टी संस्था राष्ट्रीय विकासासह सामाजिक सुधारणांना जोडणारी एक कोनशिला म्हणून उभी आहे. बार्टीचे प्रशासन सामाजिक सक्षमीकरण, समता आणि क्षमता-निर्मितीवरील त्यांचे सातत्यपूर्ण लक्ष केवळ उपेक्षित समुदायांच्या कल्याणात योगदान देत नाही तर २०४७ पर्यंत पूर्णपणे विकसित, समावेशक आणि समतापूर्ण राष्ट्र बनण्याचे भारताचे महत्त्वाकांक्षी ध्येय साध्य करण्यासाठी एक मजबूत पाया देखील रचते.

संदर्भ:

"Caste Certificate Verification Information System (CCVIS)." *Government of Maharashtra*, 2026, https://bartievalidity.maharashtra.gov.in/home_menu.php.

"Dr. Babasaheb Ambedkar Research & Training Institute, Pune." *Social Justice & Special Assistance Department*, Government of Maharashtra, 2025, https://sjsa.maharashtra.gov.in/en/dr-babasaheb-ambedkar-research-training-institute-pune.

"Education Statistics at a Glance." *Ministry of Education*, Government of India, 2023, https://mhrd.gov.in/statistics.

"Inclusive Economy Principles and Pathways." *Inclusive Economy Summit*, India CSR Network, https://indiacsr.in/inclusive-economy-summit/.

Mandaviya, H. "Mandaviya Outlines Five-Pronged Strategy to Help India Become a Viksit Bharat in 2047." *The Economic Times*, 20 Dec. 2024, https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/mandaviya-outlines-five-pronged-strategy-to-help-india-become-a-viksit-bharat-in-2047/articleshow/121520105.cms.

"Multidimensional Poverty and Social Indicators." *Ministry of Statistics and Programme Implementation*, Government of India, 2023, https://mospi.gov.in/.

"Research Activities and Equity Studies at BARTI." *Social Justice & Special Assistance Department*, Government of Maharashtra, 2025, https://sjsa.maharashtra.gov.in/en/dr-babasaheb-ambedkar-research-training-institute-pune.

"Skill Development and Training Programs at BARTI." *Social Justice & Special Assistance Department*, Government of Maharashtra, 2025, https://sjsa.maharashtra.gov.in/en/dr-babasaheb-ambedkar-research-training-institute-pune.

"Social Protection and Welfare Program Data." *Ministry of Social Justice and Empowerment*, Government of India, 2023, https://socialjustice.gov.in/.

"State to Cap PhD Admissions under BARTI, SARTHI and Mahajyoti as Scholarship Arrears Mount." *The Times of India*, 9 Oct. 2025, https://timesofindia.indiatimes.com/city/pune/state-to-cap-phd-admissions-under-barti-sarthi-and-mahajyoti-as-scholarship-arrears-mount/articleshow/125964739.cms.

"Vision and Development Framework for India." *Viksit Bharat 2047*, https://viksitindia.com/.

"Vision of Viksit Bharat 2047." *Tata Institute of Social Sciences*, https://tiss.ac.in/viksit_bharat/.

"Economic Growth Projections under the Viksit Bharat 2047 Framework." *Viksit Bharat 2047*, https://viksitindia.com/.

ISSN
(Online) 2320 – 6446
(Print) 2320 – 8341

"Higher Education, Scholarships, and Research Support Frameworks." *Social Justice & Special Assistance Department*, Government of Maharashtra, 2025, https://sjsa.maharashtra.gov.in/en/dr-babasaheb-ambedkar-research-training-institute-pune.

"Social Sector: Extending Reach and Driving Empowerment." *Vision IAS*, 2025, https://visionias.in/current-affairs/economic-survey/2025/chapter-11/social-sector-extending-reach-and-driving-empowerment.

दैनिक लोकमत. "पुणे मुख्य." २६ जानेवारी २०२५, पृ. ११.

दैनिक लोकशाही वार्ता. नागपूर, २४ फेब्रुवारी २०२६, पृ. २.

"डोंगरचा राजा." वडवणी, बीड, ५ मार्च २०२६, पृ. २.